

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

11(20)

2011

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ETNOLOGIJA:

PRAEITIS, DABARTIS IR PERSPEKTYVOS

Sudarytojas ŽILVYTIS ŠAKNYS

LITHUANIAN ETHNOLOGY:

PAST, PRESENT AND FUTURE

Edited by ŽILVYTIS ŠAKNYS

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

REDAKcinĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKcinĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Žilvytis Šaknys)</i>	5
<i>Foreword (Žilvytis Šaknys)</i>	7

Straipsniai / Articles

Žilvytis Šaknys

Ieškant idėjų praeityje: etnologijos istorija ir dabartis	9
In Search of Ideas in the Past: the History and the Present State of Ethnology. Summary	28

Ullrich Kockel

Kam reikia Europos etnologijos – ir kokios? Kritiniai svarstymai apie Europos etnologijos prasmę ir tikslą	33
Wherefor a European Ethnology – and Which One? Critical Reflections on the Meaning and Purpose of an European Ethnology. Summary	46

Vytis Čiubrinskas

Etnologija ir sociokultūrinė antropologija Lietuvoje: nuo tautos <i>kultūrą</i> <i>gelbstinčios</i> etnografijos iki kosmopolitinės antropologijos	49
Ethnology and Sociocultural Anthropology in Lithuania: from Salvage Ethnography to Cosmopolitan Anthropology. Summary	64

Auksuolė Čepaitienė

Etnologijos (etnografijos) ištakos ir <i>valstiečio</i> atradimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje	69
The Beginnings of Ethnology (Ethnography) and a Discovery of <i>a Peasant</i> in Lithuania of the Late 18th and Early 19th C. Summary	90

Marleen Nõmmela

Becoming an Ethnographer. Becoming a Science. Ferdinand Linnus and Estonian Ethnology in the 1920s	93
Tapimas etnografu ir mokslo formavimosi pradžia. Ferdinandas Linnusas ir Estijos etnologija XX a. 3-iajame dešimtmetyje. Santrauka	107

Waldemar Kuliowski

Etnologija Lenkijoje: institucinė ir mokslo raida nuo 1910 metų iki šiandienos	109
Ethnology in Poland: Institutional and Scientific Development since 1910. Summary	123

Irena Regina Merkienė

Etnologijos institutas sovietmečio Lietuvoje mokslo politikos ir ideologijos kontekste	125
Institute of Ethnology in Soviet Lithuania in the Context of Science Policy and Ideology. Summary	140

John Helsloot

- Stress and Ritual. December Family Traditions in the Netherlands of Today 143
 Stresas ir ritualas. Gruodžio mėnesio šeimos tradicijos šių dienų Nyderlanduose. Santrauka 155

Vita Petrušauskaitė

- Antropologija mieste ar miesto antropologija? Tyrimo lauko mieste konstravimas 159
 Anthropology in the City or Anthropology of the City? Construction of Field-site in Urban Environment. Summary 176

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

- Jonas Mardosa. Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos. Liaudiško pamaldumo raiška XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje (*Irena Regina Merkienė*) 179
 Ullrich Kockel. Re-visioning Europe: Frontiers, Place Identities and Journeys in Debatable Lands (*Neringa Klumbytė*) 182
 Socialinė antropologija, etnografija ir biotechnologija. A. Čepaitienė (sud.) (*Rima Praspaliauskienė*) 183
 Aušra Zabieliene. Folkloro ansambliai dabartinėje Lietuvoje: etnologinis aspektas (*Rimantas Sliužinskas*) 186
 Tradicinė rytų aukštaičių vestuvių muzika. G. Kirdienė (sud.) (*Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene*) 189
 Senoji Lietuva. Paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje 2009 09 17– 2009 11 30. O. Fišman, B. Kulnytė, E. Lazauskaitė (sud.) (*Žilvytis Šaknys*) 196
 Martynas Purvinas, Marija Purvinienė. Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai I (*Skaidrė Urbonienė*) 199

Konferencijos / Conferences

- EASA 2010 m. konferencija „Krizė ir vaizduotė“ (*Vilius Ivanauskas*) 203
 Dešimtas SIEF kongresas Lisabonoje (*Skaidrė Urbonienė*) 206
 Žvilgsnis į tarpdalykinę mokslinę konferenciją „Tradicijos ir modernumo dermė, priešprieša, raidos perspektyvos“ (*Aušra Zabieliene*) 208

In Memoriam

- Jonas Balys (*Rita Repšienė*) 209

žimo laisvę ir pan. Galbūt, norint atkurti kuo autentiškesnį rytų aukštaičių vestuvių muzikavimo vaizdą, derėjo į talką pasikviesti ir šio krašto dainininkes? Bet tai gal jau būtų buvę per daug sudėtinga. Vis dėlto minėti trūkumai tampa lyg ir nelabai reikšmingais, prisimenant pagrindinį leidinio autorės tikslą – perduoti vos berusenantią vestuvių muzikavimo tradiciją jaunajai kartai.

Norėtusi tikėti, kad leidinys *Tradicinė rytų aukštaičių vestuvių muzika* padės jaunajai kartai ne tik susidomėti senosiomis

savo krašto muzikavimo tradicijomis, bet ir įkvėps norą jas atgaivinti, pritaikyti šio laikmečio vestuvėse. Tokių mokslo taikomųjų leidinių serija neabejotinai turėtų būti nuosekliai tęsiama, pamažu išleidžiant ir kitų regionų – Dzūkijos, Suvalkijos, Žemaitijos ir Mažosios Lietuvos – tradicinę vestuvių muziką reprezentuojančias knygas. Jose skelbiami pritinkantys tradiciniai muzikos kūriniai, kaip tikisi pirmojo leidinio rengėja, „ir šiandien suteiktų vestuvėms prasingumo, iškilmingumo bei kraštui būdingo kolorito“.

Daiva Račiūnaitė-Vyčiniienė
Lietuvos muzikos ir teatro akademija

Senoji Lietuva. Paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje 2009 09 17–2009 11 30. Lituanistika užsienio šalių saugyklose 1. Olga Fišman, Birutė Kulnytė, Elvyda Lazauskaitė (sud.). Vilnius, Sankt Peterburgas: Lietuvos nacionalinis muziejus, 2009. 287 p.: iliustr.

Senoji Lietuva. Paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje – tokiu nepretenzingu ir paprastu pavadinimu Lietuvos nacionalinis muziejus ir Rusijos etnografinis muziejus išleido solidų leidinį – parodos katalogą. Eidamas į parodą tikėjau si kažko ypatingo, tačiau paroda daugelį kartų viršijo mano lūkesčius. Stebino ne tik paroda, bet ir parodos katalogas (tuo metu buvo publikuotas leidinys rusų kalba, netrukus pasirodė ir lietuviškasis variantas). Jį sunkiai galima pavadinti katalogu, tai greičiau solidus albumas, stebinantis ne tik studentą, kultūros darbuotoją, bet ir panašių leidinių mačiusį etnologą. Šis lei-

dinys – puikiausia Nacionalinio muziejaus dovana Lietuvos vardo tūkstantmečio paminėjimo proga.

Rusijos etnografijos muziejuje sukaup-tas ir saugomas neįkainojamas lietuvių kultūros paveldas: apie 3000 daiktų, daugiau kaip 3000 nuotraukų ir negatyvų, žinomų etnografų ir rinkėjų aprašų, archyvinės medžiagos. Siekdami pristatyti visuomenei šį rinkinį, projekto autoriai išsikėlė sau šiuos uždavinius:

- parodoje ir leidinyje pristatyti vertingiausius kolekcijos eksponatus ir ikonografinę medžiagą su smulkia informacija;
- supažindinti su rinkinio formavimo XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje istorija;
- supažindinti su lietuvių etnografijos rinkinį kaupusių asmenų gyvenimu ir veikla.

Leidinių sudarė Rusijos etnografijos muziejaus darbuotoja Olga Fišman ir Lietuvos nacionaliniam muziejui atstovavusios Birutė Kulnytė ir Elvyda Lazauskaitė.

Parodą organizavo Rusijos Federacijos ir Lietuvos kultūros ministerijos ir Rusijos etnografijos bei Lietuvos nacionalinis muziejai, todėl leidinį pradeda Rusijos Federacijos ir Lietuvos Respublikos kultūros ministrų Aleksandro Avdejevo ir Remigijaus Vilkaičio bei Rusijos etnografijos muziejaus ir Lietuvos nacionalinio muziejaus direktorių Vladimiro Grusmano ir Birutės Kulnytės išanginiai žodžiai.

Vienas skyrius skirtas rinkinio istorijai aprašyti. Jame pateikiami duomenys apie katalogo autorius. Po Olgos Fišman ir Natalijos Ivanovskajos parengto įvado eina Olgos Fišman ir Olgos Kondratjevės straipsnis, kuriame pateikiama lietuviškojo rinkinio sudarymo istorija. Rinkinys buvo komplektuojamas ir pildomas keliais etapais. Jo pagrindą sudaro buvusio Vasilijaus Daškovo etnografijos muziejaus lietuviški eksponatai, patekę iš 1867 metais Maskvoje vykusios pirmosios Rusijos imperijos tautų etnografijos parodos, iš Maskvos politechnikos muziejaus. Rinkinys buvo formuojamas pagal tuo metu naujus „mokslinio rinkinio“ formavimo nuostatus: vengiama atsitiktinių, „netipiškų“ eksponatų ir kelti specialūs reikalavimai jų aprašymui (vietinis pavadinimas, duomenys apie jo buvimo vietą, aplinką, paskirtį ir panaudojimą buityje). Ekspوناتus rinko žymūs etnografai, Gamtotyros, antropologijos ir etnografijos mėgėjų draugijos nariai Aleksejus Charuzinas ir Nikolajus Jančiukas, žymus visuomenės ir politikos veikėjas kunigaikštis Vladimiras Čerkaskis, muziejininkas, kolekcininkas ir tyrinėtojas grafas Eustachijus Tiškevičius ir daugelis vietinių bajorų bei valdininkų: kunigaikštis Romualdas Giedraitis, V. Isajevs, N. Krameris, J. Grigorjevas, N. Blau, N. Malininas. Šiuo metu yra išlikę 126 daiktai ir 46 nuotraukos, daugiausia tautinių kostiumų ir pavienių drabužių.

Antrasis rinkinio komplektavimo etapas susiję su 1909–1912 m. vykusiomis ekspedicijomis pagal Rusų muziejaus

Etnografijos skyriaus sudarytą programą. Ją įgyvendindami lietuviškas kolekcijas formavo patyrę tyrinėtojai – Etnografijos skyriaus bendradarbis Aleksandras Seržputovskis ir žymus to meto lituanistas Eduardas Volteris. Pirmasis 1909 m. vykdė ekspedicijas Trakų, Švenčionių apskrityse, kurių metu surinko įvairiapusišką muziejinių eksponatų, nuotraukų ir etnografinių aprašų kolekciją, pasak autorių, atspindinčią tradicinės kultūros visumą. Taip pat paskelbė ir publikacijų. Jo tyrimų geografiją smarkiai praplėtė E. Volteris, išskyręs tris etnologiniu požiūriu skirtingas sritis: Vilniaus (Trakų, Švenčionių, Lydos, Ašmenos ir Vilniaus apskritys) ir Kauno (Novoaleksandrovsko (Zarasų), Ukmergės, Panevėžio, Kauno) gubernijas; Žemaitiją (Šiaulių, Telšių ir Raseinių aps.) ir Suvalkų gubernijos Užnemunės kraštą ir siekęs, kad sukaupta medžiaga atstovautų visiems lietuviams. Jis surinko gausias drabužių, skulptūros, žemės ūkio padargų ir kitoms kultūros sritims atstovaujančias kolekcijas.

Trečiasis kryptingo etnografinės medžiagos komplektavimo etapas, pasak autorių, vyko nuo 1956 iki 1986 metų. Tuo laikotarpiu eksponatų rinkimo darbus lėmė muziejaus rengiamos ekspozicijos temomis „Šiuolaikinis SSSR tautų menas“, „Būsto ir aprangos tradicijos bei aktualijos“ ir „Šiuolaikinės SSSR tautų šventės ir apeigos“. Kita vertus, reikėjo užpildyti XIX–XX a. pradžios tradicinės lietuvių kultūros rinkinio vietovių, temų ir chronologijos spragas. 1964 m. šiame muziejuje buvo surengta laikinoji paroda „Pabaltijo tautos“, o 1972 m. sukurta nuolatinė ekspozicija „Lietuviai. XIX a. pabaiga – XX a. pradžia“, veikusi iki 1995 metų. Aktyviausiai prie rinkinio kaupimo trečiajame etape prisidėjo muziejaus mokslinė sekretorė Zinaida Kalinikova ir mokslinė bendradarbė, vėliau Pabaltijo etnografijos skyriaus vedėja Dina Gorb. Didžiausią dėmesį jos sutelkė į trūkstamų eksponatų – žemės ūkio

padargų, žvejybos rinkinių, gyvulininkystės įnagių, amatininkų įrankių, baldų ir namų apyvokos daiktų komplektavimą. Muziejaus ekspoziciją papildė ir iš privačių asmenų įsigyti eksponatai. Tai Michalinos Glemžaitės drabužių ir audinių bei jų nuotraukų kolekcija, taip pat Peterburgo kolekcininko Nikolajaus Vinogradovo 1915 m. iškeptų figūrinių meduolių bei sausainių kolekcija.

Poskyrį baigia keli priedai. Tai žemėlapis ir paaiškinimai, atspindintys lietuviškų eksponatų geografiją, bei tekstuose ir kataloge vartojamų vietovardžių sąrašas. Šie priedai ženkliai palengvina lietuviškos kolekcijos geografinės aprėpties suvokimą.

Informatyvūs smulkesnes kolekcijos sritis aprašantys straipsniai. Liudmila Korolkova aprašo lietuvių liaudies kultūrą 1867 m. vykusioje Pirmojoje Rusijos etnografijos parodoje. Tarp daugelio Rusijos imperijoje gyvenančių tautų gausiam lankytojų ratui (tarp daugiau kaip 83 000 žmonių buvo sukviesti ir pasaulinio garso mokslininkai) buvo pristatyti Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijų lietuviai. Parodoje gausiausia buvo drabužių kolekcija. Taip pat eksponuoti ir tradiciniai buities reikmenys, muzikos instrumentai, dviejų sodybų maketai, gyvenamųjų bei ūkinių trobesių piešiniai ir nuotraukos. Netgi Rusijos imperatoriaus dėmesį patraukusiai kolekcijai eksponatų dovanojo kunigaikščiai Vladimiras Čerkaskis, Romualdas Giedraitis, grafas Eustachijus Tiškevičius, taikos tarpininkas V. Isajevs, Ukmergės karinio dalinio vadas N. Blau ir kiti visuomenės atstovai. Autorė pateikė ir detalius 6 manekenių aprangos aprašus. Deja, ne visi tuomet eksponuoti lietuviški eksponatai pateko į Rusijos etnografijos muziejų – iš 167 saugomi tik 126.

Kitame straipsnyje Aišat Gadžijeva aptaria lietuviškų muzikos instrumentų kolekcijos istoriją ir atribuciją. Kolekciją šiuo metu sudaro 130 daiktų. Lietuviškų muzikos instrumentų fonde yra 4 styginiai ins-

trumentai, dūdmaišis, piemenukų dūdelės, Didžiojo Ketvirtadienio – Didžiojo Šeštadienio laikotarpiu pažnytinius varpus pakeičianti terkšlė, vestuvių kvieslio kvieslė, varpeliai, barškakas, vaikiškas smuikas ir kiti. Pateikiami ir priedai, kuriuose apibūdinami seniausi Daškovo etnografijos muziejaus muzikos instrumentai, pateikiamas ir detalus dingusių eksponatų sąrašas.

Atskiras straipsnis skirtas juostoms. Liudmila Korolkova pateikia juostų iš A. Seržputovskio ir E. Volterio kolekcijų apibūdinimą. Lietuviškas juostų rinkinys, pasak autorės, laikytinas reprezentatyviu, nes jame pristatytos visos juostų audimo technikos.

O. Fišman aprašo lietuvių etnografijos ikonografijos fondo komplektavimo istoriją. Iš 200 000 negatyvų, fotografijų ir skaidrių daugiau kaip 3300 fiksuoja Lietuvos istoriją ir kultūrą nuo XIX a. vidurio iki XX a. dešimtojo dešimtmečio. Seniausia originali fotomedžiaga, litografijos ir piešiniai buvo kaupiami keliais etapais 1860, 1880 ir 1906–1918 metais. Didesnė dalis iš jų išlikę iki šių dienų. Dalis kolekcijos šiame leidinyje publikuojama pirmą kartą ir tapo prieinama plačiajai visuomenei.

Olga Ignatjeva atskirame poskyryje aptaria Rusijos etnografijos muziejaus archyve esančią lietuvių ikonografinę medžiagą. Lietuvių etnologijai svarbus E. Volterio rinkinys. Jame yra nemažai 1910–1915 m. laiškų, kuriuose aptariami etnografinės medžiagos rinkimo klausimai. Publikuojami vertingi suvalkiečių vestuvių oracijų aprašai, tekstas apie krivulę. Vertingi ir A. Seržputovsio 1909 m. aprašai. Gaila, kad leidinyje neskelbiama jų pavyzdžių, o apsiribojama tik prašymo fragmentu ir atskaita.

Atskiro poskyrio ir detalaus Natalijos Ivanovskajos aprašymo sulaukė 1932 m. gauta Iljos Tiumenevo iliustracijų kolekcijos lietuviškoji dalis, kuri (kartu su Baltijos regiono) sudaro 24 saugojimo vienetus, o Vera Nesterova pateikė knygų fondo istorijai, kurios lituanistinė dalis yra palyginti negausi, skirtą publikaciją.

Atskirą skyrių sudaro rinkėjų ir tyrinėtojų personalijoms skirtas skyrelis. Jis apima E. Tiškevičiui, E. Volteriu, E. Gizevijui, I. Končiui, J. Rimšai, J. Žiogui, A. Seržputovskiui, A. Charuzinui, V. Čerkaskiui ir N. Privalovui skirtus rašinius. Kiekviename jų pateikiama trumpa biografija su fotonuotrauka, nurodomos kolekcijos, bibliografija, kai kurių išskirtos ir nuorodos į archyvus ar fotokolekcijas.

Didžiausia knygos dalis skiriama pačiam katalogui. Jis skiriamas į tris dalis: Vasilijaus Daškovo etnografijos muziejaus kolekcijai, Aleksandro Seržputovskio kolekcijai ir Aleksandro Volterio kolekcijai. Tai autentiškos fotonuotraukos ir unikalių eksponatų vaizdai, kurių dauguma skelbiama pirmą kartą. O knygos gale pateikiama 438 pozicijų lietuviškų knygų fondo bibliografija.

Manau, kad tiek rusų, tiek ir lietuvių skaitytojui skirta knyga, be jokių abejonių, nepriekaištingai atliko numatytą misiją ir leidinio sudarytojai įgyvendino iškeltus uždavinius. Leidinys atlieka tiek taikomąją muziejinę-mokslinę, tiek ir pažintinę, šviečiamąją funkcijas. Taigi serijos „Lituanistika užsienio šalių saugyklose“ sudary-

toja Birutė Kulnytė kartu su kitomis projekto koncepcijos autorėmis Olga Fišman ir Elvyda Lazauskaite, jau minėtais leidinio sudarytojais bei parodos organizacinio komiteto nariais Vladimiru Grusmanu, Aleksandru Mirinu, Natalja Prokopjeva ir Žanna Čistiakova, eksponatus parodai restauravę Jelena Frolova-Bagrejeva, Jekaterina Kirilova, Anna Klimovickaja, Jekaterina Loginova, Jelena Tolstych, Vladimiras Volynskij ir jų vadovė Valentina Želtova, fotografai Aleksandras Bermanas, Natalja Sokolova, Kęstutis Stoškus, nuotraukas parinkusios ir skenavusios Katerina Monachova ir Irina Starceva, spaudai parengę Virginija Lapušauskienė, dailininkas Arūnas Prelgauskas, redaktorė Marytė Slušinskaitė, vertėja Regina Čičinskaitė puikiai atliko darbą, atspausdą spaustuvėje „Sapnų sala“. Ši puikų sumanymą įgyvendinti leido Lietuvos Respublikos kultūros ministerijos, Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcijos ir Kultūros rėmimo fondo parama. Dėkojame jiems ir džiaugiamės vertingu leidiniu, kurį galima įvertinti ne tik kaip reikšmingą etnologijos, muzeologijos, bet ir visos Lietuvos kultūros reiškinių.

Žilvytis Šaknys

Lietuvos istorijos institutas

Martynas P u r v i n a s, Marija P u r v i n i e n ė. **Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai I.** Kaunas: Technologija, 2010. 464 p.: iliustr.

Martynas Purvinas ir Marija Purvinienė daugiau nei dvidešimt metų tyrinėja Mažosios Lietuvos senąsias kapines, jose buvusius ir iki šių dienų dar išlikusius antkapinius paminklus. Tai bene vieninteliai tyrinėtojai Lietuvoje, nuosekliai užsiiman-

tys Mažosios Lietuvos regiono kultūros paveldo fiksacija, tyrimais ir publikavimu.

Apie Lietuvos kapines ir antkapinius paminklus publikacijų rasime nemažai, tačiau Mažosios Lietuvos kapinėms ir ypač antkapiniams paminklams dėmesio skirta labai nedaug. XX a. 4–5 dešimtmetyje keletas tyrinėtojų atkreipė dėmesį į išraiškingus paminklus – krikštus, kuriuos išsamiau ir aprašė (Galaunė Paulius. 1930. *Lietuvių liaudies menas*. Kaunas: L. U. Hu-